

PETER BORZA

Katedra historii, Filozofická fakulta, Uniwersytet Pawła Józefa Šafárika w Koszycach
ORCID 0000-0002-1447-3672

PETER PAVONIČ

Katedra historii, Filozofická fakulta, Uniwersytet Pawła Józefa Šafárika w Koszycach
ORCID 0000-0003-3142-4511

KOŚCIÓŁ GRECKOKATOLICKI W CZECHOSŁOWACJI I JEGO LIKWIDACJA W KONTEKŚCIE SOWIECKIEJ POLITYKI ANTYKOŚCIELNEJ NA TERENIE EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

Budowaniu strefy wpływów Związku Sowieckiego w Europie Środkowo-Wschodniej towarzyszyło stopniowe wdrażanie ideologii komunizmu, która zamieniała poszczególne kraje wyzwolone przez Armię Czerwoną w państwa satelickie, kontrolowane przez partie komunistyczne i sterowane z Moskwy. Częścią radykalnych przemian społeczno-politycznych związanych z budową socjalizmu był proces eliminacji opozycji. Do przeciwników nowego porządku należał Kościół katolicki, w którego skład wchodził Kościół greckokatolicki. W Związku Sowieckim w 1945 r. został stworzony plan wymuszonej konwersji grekokatolików, którzy mieli zjednoczyć się z podległą Moskwie Cerkwią prawosławną. W dniach 8–10 marca 1946 r. we Lwowie, podczas zainscenizowanego soboru, zniesiono unię brzeską, a na terenie przyłączonej do ZSRS Rusi Zakarpackiej w 1947 r. zamordowany został biskup mukaczewski Teodor Romża. Po jego śmierci struktura Kościoła grekokatolickiego została rozbita, a księża, którzy odmówili przejścia na prawosławie, byli więzieni i deportowani. Do formalnego zniesienia Kościoła grekokatolickiego na dawnej Rusi Podkarpackiej (obwód zakarpacki) doszło 28 sierpnia 1949 r., gdy anulowano unię użhorodzką, na mocy której w 1646 r. miejscowi prawosławni zostali włączeni do Kościoła katolickiego. W roku 1946 na zachodniej Ukrainie (Galicja Wschodnia i obwód

zakarpacki) istniało 3147 parafii greckokatolickich, zarządzanych przez 1832 księży. Przejście do Kościoła prawosławnego zaakceptowało 1241 duchownych. Zlikwidowano także wszystkie z 48 klasztorów, w których żyło 1010 zakonników i zakonnice. Do więzień i na roboty przymusowe w gułagach trafiło 430 duchownych (biskupi, księża, zakonnicy i zakonnice). Model zastosowany wobec Kościoła greckokatolickiego w Związku Sowieckim miał być wdrożony także w krajach satelickich w ramach walki z Watykanem¹.

Były jednak różnice w jego realizacji pomiędzy poszczególnymi państwami. Wyraźnie uwidoczniło się to w Polsce, gdzie Kościół katolicki po II wojnie światowej cieszył się wysoką renomą, a Kościół greckokatolicki miał ukraińską tożsamość narodową. Te dwa aspekty odegrały ważną rolę przy eliminacji działalności grekokatolików. Przesunięcie granic Polski na zachód nie doprowadziło do całkowitego włączenia terytoriów zamieszkałych przez wiernych Kościoła greckokatolickiego do Związku Sowieckiego. Część z nich, czyli 223 (pierwotnie 640) parafie eparchii przemyskiej i 124 parafie Administracji Apostolskiej Łemków, została na terytorium Polski i w bezpośrednim sąsiedztwie Czechosłowacji².

W Europie Środkowej po „wyzwoleniu” i odtworzeniu organów władzy podjęto próbę rozwiązania kwestii narodowościowych poprzez usunięcie niechcianych mniejszości, przeważnie Niemców, z terytoriów odrodzonych państw. Poza Niemcami obiektem tych działań byli w Polsce mieszkańcy narodowości ukraińskiej i Łemkowie, a w Czechosłowacji Węgrzy oraz w mniejszej mierze Rusini, którzy byli namawiani do wyjazdu do ZSRS. Zgodnie z umową Pragi z Moskwą o wymianie ludności, do Czechosłowacji przybywali Czesi z Wołynia³.

Także Polska rozwiązywała toczący się od 1943 r. konflikt polsko-ukraiński wedle modelu środkowoeuropejskiego – poprzez przesiedlenie ludności. Na podstawie umowy Polski z sowiecką Ukrainą z 9 września 1944 r. o wymianie ludności i analogicznej umowy z sowiecką Białorusią z 22 września 1944 r. nastąpił dobrowolny, a następnie przymusowy *exodus* ludności ukraińskiej z Polski. Rząd starał się przede wszystkim wyeliminować zaplecze Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińskiej Armii Powstańczej (UPA), o czym na bieżąco informowała oficjalna propaganda. Jednocześnie terytorium Polski ujednolicało się pod względem etnicznym na wzór państw sąsiednich.

Przesiedlenia ludności działały destrukcyjnie na Kościół greckokatolicki w Polsce, a jego przedstawiciele zajęli nieprzychylnie stanowisko wobec wyjazdów swoich wiernych do ZSRS. W tym czasie na sowieckiej Ukrainie dochodziło już do ograniczania działalności tej wspólnoty religijnej i prześladowań jej przedstawicieli, które – jak wspomnieliśmy – miało swoje apogeum w 1946 r., gdy formalnie została ona zlikwidowana. W Polsce czołową postacią Kościoła greckokatolickiego był biskup przemyski Jozafat Kocyłowski,

¹ I. Halagida, *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013, s. 121–126; J. Marecki, *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po roku 1944*, Kraków 2011; P. Borza, *Blagoslavený Vasil Hopko, prešovský pomocný biskup (1904–1976)*, Prešov 2003; I. Pop, *Podkarpacká Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*, Praha 2008.

² D. Kuzmová, *Gréckokatolícka cirkev v povojnovom Poľsku 1945–1947* [w:] 6. študentská vedecká konferencia [elektronický zdroj], zborník príspevkov, Prešov 2010, s. 330.

³ M. Šmigel, Š. Kruško, *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*, Prešov 2005, s. 132–136.

który w 1944 r. został niesłusznie zidentyfikowany jako członek OUN i we wrześniu roku następnego aresztowany, a po czterech miesiącach zwolniony pod naciskiem episkopatu Polski. Do jego ponownego aresztowania doszło w czerwcu 1947 r., po czym został deportowany do Lwowa i Kijowa, gdzie odbył się inscenizowany proces, po którym trafił do obozu pracy w Czapajewce. Zmarł w wyniku złego traktowania 17 listopada 1947 r. Kierownictwo Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny również w krótkim czasie zostało wyeliminowane⁴.

W ten sposób Kościół greckokatolicki w Polsce stracił oficjalne kierownictwo i znaczną część wiernych, którzy zostali przesiedleni do ZSRS. Watykan rozwiązał tę sytuację, mianując prymasa tego kraju Augusta Hlonda delegatem specjalnym ds. administracji obrządków wschodnich w Polsce. Na terytorium kraju zostało ok. 150 tys. Ukraińców, w tym 100 tys. grekokatolików. W ramach akcji „Wisła” zostali oni przesiedleni ze swoich rodzinnych miast i gmin na tereny zachodniej i północnej Polski. Władze zadbały o to, aby zostali oni osiedleni wśród ludności polskiej, a tym samym aby następowała ich stopniowa asymilacja. Kościół greckokatolicki w Polsce nie został oficjalnie zlikwidowany, ale poprzez wiele tego rodzaju kroków jego działalność na pierwotnym obszarze zanikła, a wierni rozproszeni po całym kraju mieli przejść proces polonizacji⁵.

Wydarzenia w Polsce i Związku Sowieckim poprzedzały politykę czechosłowackiego reżimu komunistycznego wobec Kościoła greckokatolickiego i wpłynęły na jej przebieg, czy to poprzez model inscenizowanego soboru, czy oskarżenie go o współpracę z OUN i UPA. Szef Służby Bezpieczeństwa (ŠtB) i wiceminister MSW Jindřich Veselý 27 października 1948 r. przedłożył liczący 137 stron raport na temat ukraińskiego zagrożenia nacjonalistycznego i Kościoła greckokatolickiego, który adresował do przewodniczącego Komunistycznej Partii Czechosłowacji (KSČ) oraz prezydenta Republiki Klementa Gottwalda. Raport jednoznacznie łączył działalność UPA, Kościołów greckokatolickiego i rzymskokatolickiego, zakonników oraz Watykanu przeciwko Związkowi Sowieckiemu i jego sojusznikom, tj. również przeciwko Czechosłowacji, jej niepodległości, integralności terytorialnej i ustrojowi demokracji ludowej. Dokument ten dotyczył w szczególności poważnych kwestii państwa i bezpieczeństwa⁶.

Raport, wraz z naciskiem Moskwy, był najważniejszym argumentem na korzyść rozpoczęcia Akcji P⁷, czyli likwidacji Kościoła greckokatolickiego w Czechosłowacji. Intencją Sowietów było osłabienie w tym kraju Kościoła katolickiego, którego częścią był Kościół greckokatolicki⁸.

Opracowanie raportu poprzedzało aresztowanie administratora parafii greckokatolickiej w Pradze, bazylianina Pankratija Pavla Hučka, i oskarżenie go o pomaganie ban-

⁴ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków 2011 (e-book).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Národní archiv (dalej: NA) Praha, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 47, a.j. 861. MV k č.j. III/Aa – 4983/1910 – 48. Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím. a. trestní případ řecko-katolického faráře Pavla Hučka, banderovského kurýra-vyzvědače Bohdana Kovalika-Zilinského, banderovce Řehoře Buraniče a spol. b. civilní síť OUN v ČSR, její organisace a činnost, Praha, 27 X 1948.

⁷ Blíže o tzw. Soborze Preszowskim lub Akcji P zob.: D.A. Mandzák, *Dokumenty k Akcii „P”*. Prešovský „sobor”, Bratislava 2014, s. 759.

⁸ J. Mlynárik, *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*, Praha 2005, s. 56–59.

derowcom. W związku z tym zatrzymaniem 6 lipca 1948 r. aresztowano także bazylianina Mariána Potáša, który później tę sytuację naszkicował z punktu widzenia grekokatolików w książce *Dar lásky* (Dar miłości) słowami: „Byłem pierwszym aresztowanym księdzem z Preszowa na samym początku dużej akcji antykościelnej, która się wtedy zaczęła rewizjami policji w naszych klasztorach i aresztowaniami duchownych. Wtedy jeszcze nikt, ba, także ja nie miałem pojęcia, o co tu chodzi, za co mnie trzymają w więzieniu”⁹.

Obszerny raport ŠtB ujawnił stanowisko rodzącego się oporu wobec władzy totalitarnej. W jego wstępie możemy przeczytać: „Odkryta działalność antypaństwowa banderowskiego punktu w parafii greckokatolickiej w Pradze dowodzi absolutnie przekonująco aktywnego udziału Kościoła greckokatolickiego, który jest podporządkowany Watykanowi, w rozległym spisku politycznym przeciwko naszemu państwu i przeciwko naszym sojusznikom. Chodzi tu o szeroką sieć konspiracyjną, w której niciach – jak wskazują ustalenia z ostatnich miesięcy – ma zarówno pośredni, jak i bezpośredni udział Kościół rzymskokatolicki, którego klasztory w ČSR [Republice Czechosłowackiej – przyp. red.] funkcjonują jako punkty oparcia reakcyjnie niebezpiecznego politycznego państwa podziemnego i jako szkodnicze kryjówki nielegalnych elementów kontrrewolucyjnych (głównie księży i zakonnic) konspiracyjnych przeciwko bezpieczeństwu państwa, jak również pokojowi w Europie i porządkowi demokracji ludowej w Europie Środkowej i Wschodniej”¹⁰.

W raporcie Służba Bezpieczeństwa przedstawiła zatem zorganizowany spisek Kościołów greckokatolickiego i rzymskokatolickiego przeciwko państwu i pokojowi w Europie. Zaprezentowała Kościół jako najgorszego wroga społeczeństwa. Celowo manipulowała informacjami lub je fałszowała z zamiarem oskarżenia duchowieństwa greckokatolickiego o prowadzenie działalności przeciwko republice od jej powstania w 1918 r. Kłamliwie twierdziła, że w czasie istnienia Republiki Słowackiej duchowni greckokatolicki współpracowali z ludowcami, członkami Gwardii Hlinki, niemieckimi nazistami, ukraińskimi faszystami, a na terytorium okupowanym przez Królestwo Węgierskie – także z Węgrami. Po wyzwoleniu ich stosunek do odnowionej republiki według raportu się nie poprawił, wręcz przeciwnie, uległ pogorszeniu i przekształcił się w nieprzejednaną postawę wobec przyjaznych stosunków i sojuszu Czechosłowacji ze Związkiem Sowieckim. Raport dotyczył także konkretnych przedstawicieli Kościoła greckokatolickiego. Oprócz praskiego proboszcza, Pavla Hučka, został wymieniony również przedstawiciel bazylianów Štefan Sebastian Sabol oraz najwyższy hierarcha tej wspólnoty – biskup preszowski Pavel Gojdič OSBM¹¹, który według autorów już w 1946 r. zachęcał do nielegalnej działalności¹².

⁹ M. Potáš, *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča*, OSBM, Prešov 2001, s. 177.

¹⁰ NA Praha, f. ÚV KSČ, 100/24, zv. 47, a. j. 861. MV k č. j. III/Aa – 4983/1910 – 48. Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím. a. trestní případ řecko-katolického faráře Pavla Hučka, banderovského kurýra-vyzvědače Bohdana Kovalika-Zilinského, banderovce Řehoře Buraniče a spol. b. civilní síť OUN v ČSR, její organisace a činnost, Praha, 27 X 1948, s. 1–2.

¹¹ OSBM – Ordo Basilianus Sancti Josafat – zakon bazylianów.

¹² NA Praha, f. ÚV KSČ, 100/24, zv. 47, a. j. 861. MV k č. j. III/Aa – 4983/1910 – 48. Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím. a. trestní případ řecko-katolického faráře Pavla Hučka, banderovského kurýra-vyzvědače Bohdana Kovalika-Zilinského, banderovce Řehoře Buraniče a spol. b. civilní síť OUN v ČSR, její organisace a činnost, Praha, 27 X 1948, s. 40–121.

Dokument jest wzorcową „teorią spiskową”, której punkt kulminacyjny stanowi oskarżenie Stolicy Apostolskiej: „Upolityczniony Watykan dąży do rozbicia sojuszniczego systemu republik demokracji ludowej, skupionych wokół Związku Sowieckiego, dąży do obrócenia się przeciwko panującym ustrojom demokracji ludowej i powraca do swojego starego planu (z okresu po I wojnie światowej), do budowy tzw. federacji państw katolickich Europy Środkowej. Dlatego łączy się upolityczniony Watykan z zachodnim imperializmem i kapitalizmem oraz z banderowcami. I dlatego także z banderowcami współpracują tak usilnie i fanatycznie grekokatolicki biskupi, klasztory, księża oraz teolodzy”¹³.

Watykan i Kościół katolicki stały się groźnym przeciwnikiem dla reżimu. W obu częściach republiki należało do niego najwięcej wiernych, co wiązało się z dużą determinacją Kościoła w zajmowaniu niechętej postawy wobec reżimu, który już w swoim ideologicznym podłożu prezentował wrogi stosunek wobec religii. Relacje między partią komunistyczną a Kościołem grekokatolickim zmieniły się krótko po wyborach parlamentarnych w maju 1946 r.¹⁴

Gdy po przewrocie lutowym 1948 r. komuniści w Czechosłowacji zdobyli monopol władzy, nie było w ich interesie od razu wdawać się w konfrontację z Kościołem, dlatego postępowali ostrożnie. 18 marca 1948 r. Front Narodowy wydał oświadczenie dotyczące kwestii religijnych i kościelnych, w którym proklamował wolność wyznania i wykonywania praktyk religijnych, lecz równocześnie zdecydowano o powstaniu komisji kościelnych przy komitetach okręgowych (okręg [okres] był [i jest] odpowiednikiem polskiego powiatu)¹⁵.

Nowe podejście do polityki kościelnej zostało ogłoszone na posiedzeniu Prezydium KC KSČ 25 kwietnia 1949 r., kiedy to została powołana komisja kościelna o większych uprawnieniach, tzw. kościelna szóstka¹⁶. Reżim miał świadomość, że należy zdestabilizować pozycję Watykanu, który w Czechosłowacji był uważany za centrum idei antykomunistycznych¹⁷. Planowano opanować Kościół i przemianować go na Kościół Narodowy, który będzie mieć na celu budowanie socjalizmu. Komisja wiele sobie obiecywała po powstaniu ruchu starającego się o rozbicie wewnętrznej jedności Kościoła, jednak tzw. akcja katolicka zakończyła się niepowodzeniem.

Równocześnie z akcją katolicką zaczęto planowanie likwidacji Kościoła grekokatolickiego i przymusowego przejścia jego wiernych na prawosławie. Użyty miał zostać argument „powrotu do wiary ojców”, przez co nawiązywano do unii użhorodzkiej z 1646 r., kiedy to 63 księża prawosławnych zjednoczyło się z Rzymem. W podobny sposób w ZSRS komuniści wykorzystali aspekt historyczny podczas przyłączenia Kościoła grekokatolickiego do prawosławia. Rząd sowiecki przystąpił do porozumienia z Cerkwią prawosławną z siedzibą w Moskwie, ponieważ jako Kościół „narodowy” bardziej mu pasował niż Kościół katolicki zarządzany z Watykanu. Na wzór ZSRS i Rumunii, w której doszło do zjednoczenia grekokatolików z Kościołem prawosławnym w 1948 r., procedowała

¹³ *Ibidem*, s. 131.

¹⁴ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997, s. 133.

¹⁵ K. Kaplan, *Stát a cirkve v Československu v letech 1948–1953*, Brno 1993, s. 26–27.

¹⁶ Nazwa wywodziła się od liczby jej członków, którymi byli: Alexej Čepička, Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký i Viliam Široký.

¹⁷ P. Šturák, *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*, Prešov 1999, s. 79.

także nowo utworzona komisja kościelna w Czechosłowacji. Już na swoim pierwszym posiedzeniu za swe cele obrała sparaliżowanie „unitów” oraz wspieranie prawosławia i kultu cyrylometodejskiego¹⁸.

Należy jednak zaznaczyć, że korzenie aktu jednoczącego sięgają dalszej przeszłości. W 1946 r. synod rosyjskiej Cerkwi prawosławnej przyjął pod swoje zwierzchnictwo czeską Cerkiew prawosławną. Następnie doszło do zjednoczenia prawosławnych w Czechach i na Słowacji i na terytorium całego państwa utworzono egzarchat patriarchatu moskiewskiego, na czele którego stanął arcybiskup praski Jelevferij. Dzięki tym zmianom po 1948 r. reżim zdobył możliwość wykorzystywania Cerkwi prawosławnej w Czechosłowacji do swoich celów¹⁹.

Już 30 sierpnia 1948 r., na wniosek kościelnego oddziału Centralnego Komitetu Akcyjnego Frontu Narodowego, pojawił się wniosek o przyłączenie Kościoła greckokatolickiego do prawosławia²⁰. Ideę zjednoczenia obu wspólnot religijnych popierała Cerkiew prawosławną, która prowadziła w tym kierunku znaczące działania, propagując zniesienie unii uzhorodzkiej i przejście grekokatolików na prawosławie, co postrzegano jako „powrót” wschodnich chrześcijan do pierwotnego Kościoła²¹. Co najmniej od sierpnia 1949 r. Cerkiew prawosławną współpracowała z reżimem przy likwidacji Kościoła greckokatolickiego. Długoterminową strategię, której zwieńczeniem miało być zniesienie unii na wzór Związku Sowieckiego, popierał także arcybiskup Jelevferij²². Działania Cerkwi prawosławnej w Czechosłowacji kontrolowało nie tylko jej moskiewskie kierownictwo, lecz także władze ZSRS, o czym świadczy wizyta sekretarza konsulatu sowieckiego w Bratysławie we wrześniu 1949 r., z której miał on złożyć raport o stanie Kościoła greckokatolickiego i Cerkwi prawosławnej na Słowacji²³.

W grudniu Czechosłowację odwiedził także sekretarz Cerkwi prawosławnej Boris Czerkies. Przedstawił on propozycję strony prawosławnej, dotyczącą kolejnego kroku na wschodniej Słowacji, którym było zachęcenie grekokatolickich księży do przejścia na prawosławie. Następnie spośród tych duchownych miał zostać wyłoniony komitet zarządzający kampanią, który starałby się pozyskiwać kościoły grekokatolickie dla Cerkwi prawosławnej. Zgromadzenie, które zadecydowałoby o masowym przejściu wiernych na ortodoksję, było planowane na lipiec lub sierpień 1950 r.²⁴ Ciekawostką jest spostrzeżenie Czerkiesia, że niektórzy funkcjonariusze partii komunistycznej na wschodniej Słowacji ostro występują przeciwko prawosławiu i wspierają Kościół greckokatolicki, co było sprzeczne z przedstawionym planem. W reakcji na to wiceminister, któremu powierzono

¹⁸ 1949, 30. duben, Praha. – *Zápis schůze církevní komise ÚV KSČ jednající o opatřeních v církevní politice v nejbližších dvou měsících, Katolické akci, katolickém tisku, Charitě a o úpravě platů kněží (kongrua)*, załącznik: *Opatření církevní politiky pro nejbližší dobu* [w:] *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů*, t. I: *Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)* Duben 1949 – Březen 1950, Praha–Brno 1994, s. 26–32.

¹⁹ P. Marek, M. Lupčo, *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*, Brno 2012.

²⁰ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátní moc a církev...*, s. 135–136.

²¹ I.A. Petranský, *Dejiny cirkví a náboženských spoločností na Slovensku v 20. storočí*, Trnava 2017.

²² P. Marek, V. Bureha, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Brno 2008, s. 425.

²³ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátní moc a církev...*, s. 139–140.

²⁴ 1949, 12. prosinec, Praha. – *Záznam o návštěvě kancléře pravoslavné církve Čerkesse dne 9. prosince* [w:] *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951...*, s. 330.

kierowanie Państwowym Urzędem ds. Kościelnych (SÚC), w swoim raporcie zażądał, aby niektórzy funkcjonariusze partii zmienili swój stosunek wobec Cerkwi prawosławnej i aby nie hamowano jej rozwoju²⁵.

Na luty 1950 r. zaplanowano przyjazd delegacji rosyjskiej Cerkwi prawosławnej do ČSR. Choć delegacja została przez rząd gorąco przyjęta i świadczyło to o dobrych relacjach między reżimem komunistycznym i Cerkwią, pojawiły się również głosy sprzeciwu. Gustáv Husák, przewodniczący Słowackiego Urzędu ds. Kościelnych (SIÚC), początkowo nie popierał ani wizyty delegacji, ani konwersji grekokatolików, ponieważ obawiał się takiej samej fali niechęci, jak podczas akcji katolickiej²⁶. Koniec końców jednak uległ i na posiedzeniu Biura Politycznego KC Komunistycznej Partii Słowacji (KSS) 7 stycznia 1950 r. sam zlecił powołanie komisji, która miałaby zadbać o dobre przygotowanie wizyty²⁷. Minister, któremu powierzono kierowanie SÚC, miał na tę okazję zorganizować przyjęcie w Pałacu Czernińskim w Pradze. W przyjęciu mieli wziąć udział członkowie rządu, wiceministrowie, przedstawiciele instytucji, życia publicznego i Kościołów²⁸. Delegacja odwiedziła wiele miast, lecz najważniejszymi przystankami były Koszyce i Preszów na wschodniej Słowacji, gdzie stawiło się najwięcej uczestników²⁹.

Komisja Kościelna i inne organy partyjne konstatowały, że rosyjska delegacja prawosławna wywarła pozytywne wrażenie na wschodniej Słowacji³⁰. Zapis ze spotkania Komisji Kościelnej KC KSC z 27 lutego 1950 r. pokazuje, że owa wizyta stworzyła „obiektywne warunki do tego, aby przystąpić do rozpoczęcia akcji mającej na celu przejście grekokatolików na prawosławie”³¹. W ten sposób przyspieszono tę wymuszoną konwersję w Czechosłowacji.

OD PLANÓW DO SOBORU PRESZOWSKIEGO

Zgodnie z raportem na temat sytuacji w powiatach wschodniej Słowacji, po wyjeździe delegacji zaproponowano wstrzymanie się z akcją do spisu ludności, czyli do 1 marca. Planowano poinstruowanie czołowych działaczy partyjnych oraz wydanie

²⁵ 1950, 5. január, Praha. Hlásenie zástupcu ministra Jaroslava Havelku ministrovi poverenému riadením Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe Alexejovi Čepičkovi [w:] D.A. Mandzák, *Dokumenty k Akcii „P”...*, s. 51.

²⁶ [1950, 4. január, Praha], *Zápisnica zo schôdze Cirkevnej komisie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa o sľube vernosti duchovných, o nekatolíckych cirkvách, o protestnej nóte internunciatúry Vatikánu v Prahe proti zavedeniu povinného civilného sobáša a ceste ministra zdravotníctva Josefa Plojhara do Maďarska* [w:] *ibidem*, s. 48.

²⁷ 1950, 7. január, Bratislava. *Protokol zo zasadnutia Sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska* [w:] *ibidem*, s. 67–72.

²⁸ Przyjęcie na cześć delegacji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej – uchwała rządu, Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond KPR – protokol T (tajné), 1945–1963, šk. 102, inv. č. 2505, č. j. T 337/50.

²⁹ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc a cirkvi...*, s. 147–149.

³⁰ Alexej Čepička wysłał do ZSRS wiele listów dziękczynnych m.in. patriarsze Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Aleksiejowi, metropolie krutickiemu i kołomienskiemu Nikolajowi oraz ambasadorowi ZSRR. D.A. Mandzák, *Dokumenty k akcii „P”...*, s. 223–231.

³¹ 1950, 27. únor, Praha. – *Zápis schůze církevní komise ÚV KSC jednající o situaci v Banské Bystrici v souvislosti s ustanovením J. Decheta kapitulním vikářem, o dalších opatřeních proti církevním hodnostářům, o zázraku v Čihošti, o řeckokatolické církvi na východním Slovensku a o tzv. akci K* [w:] *Církevní komise ÚV KSC 1949–1951...*, s. 388–390.

przekonujących materiałów promocyjnych na temat historii unii użhorodzkiej i stosunku Watykanu do „rządów demokracji ludowej”, aby osiągnąć i pozyskać wsparcie nauczycieli greckokatolickich itp. Co się tyczy księży, liczone na to, że jeśli będą postawieni przed dylematem w postaci konwersji lub całkowitej utraty środków utrzymania, ze względu na swoje rodziny wybiorą przejście na prawosławie³². Przygotowania nie miały trwać dłużej niż kilka tygodni, albowiem „uderzenie w kapitulę greckokatolicką i duchowieństwo musi być szybkie”³³. Właściwe organy miały interes w tym, aby ruch oficjalnie działał jako wysiłki greckokatolickich wiernych, mimo że w rzeczywistości akcja była przygotowana odgórnie.

Na wspomnianym spotkaniu Komisji Kościelnej KC KSC 27 lutego 1950 r. „akcja P” została zatwierdzona, jak to nazwały organy państwa, jako „proces prawosławizacji”. Jeszcze przed jej rozpoczęciem mieli być internowani greckokatolicki biskupi Pavel Gojdič OSBM i Vasiľ Hopko³⁴. Na posiedzeniu kierownictwa KC KSS 3 marca wyrażono zgodę na rozwinięcie kampanii „prawosławizacyjnej”³⁵. Następnie powołano w tym celu komisje kościelne przy prezydiach komitetów krajowych (kraj był [i jest] odpowiednikiem polskiego województwa) KSS w Koszycach i Preszowie, równocześnie zarządzono powołanie analogicznych komitetów przy komitetach okręgowych KSS, które miały za zadanie rozwinąć szybką, przekonującą kampanię³⁶.

Szef I oddziału SÚC, Vladimír Ekart, w swoim wniosku z 9 marca 1950 r. proponował postępować zgodnie z tą linią, którą przedstawiał raport sytuacyjny po wizycie rosyjskiej delegacji prawosławnej. Wciąż liczone na działalność duchownych, którzy jako pierwsi przejdą na prawosławie. Ważne było, aby w komitetach kościelnych nie pojawili się księża rzymskokatolicki, ponieważ ruch miał wyglądać jak akcja czysto greckokatolicka³⁷.

Pomimo przyspieszonej procedury nadal liczone na to, że internowania biskupów nastąpią w pierwszej połowie czerwca, a pod koniec tego miesiąca odbędzie się zgromadzenie, na którym zostanie ogłoszone oddzielenie się grekokatolików od Rzymu³⁸. Rzeczywistość była jednak inna. Komitety kościelne powstawały powoli, a raporty ze wschodniej Słowacji na temat przechodzenia grekokatolików na prawosławie nie były jednoznaczne. Na przykład raport sytuacyjny sekretarza kościelnego Krajowego Komitetu Narodowego (KNV) w Preszowie za okres 1–14 marca 1950 r. zawiera

³² 1950, [únor], Praha. – Zpráva o situaci na východním Slovensku po návštěve delegace ruské pravoslavné cirkve [w:] *ibidem*, s. 387.

³³ 1950, [únor], Praha [w:] *Práva o situaci na východním Slovensku po návštěve delegace ruské pravoslavné cirkve* [w:] *ibidem*, s. 387.

³⁴ 1950, 27. únor, Praha. – Zápis schůze církevní komise ÚV KSC jednající o situaci v Banské Bystrici v souvislosti s ustanovením J. Decheta kapitulním vikářem, o dalších opatřeních proti církevním hodnostářům, o zázraku v Čihošti, o řeckokatolické církvi na východním Slovensku a o tzv. akci „K” [w:] *ibidem*, s. 389.

³⁵ 1950, 3. marec, Bratislava. Zápis zo zasadnutia Predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave [w:] D.A. Mandžák, *Dokumenty k akcii „P”...*, s. 241.

³⁶ [1950, po 8. marci, ?]. Záznam o zasadnutí Predsedníctva Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska dňa 7. marca 1950 v Košiciach a 8. marca 1950 v Prešove [w:] *ibidem*, s. 258–261.

³⁷ 1950, 9. marec, Praha. Návrh prednostu I. odboru Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe Vladimíra Ekarta o postupe proti gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku [w:] *ibidem*, s. 263.

³⁸ *Ibidem*.

stwierdzenie, że „niektóre gminy są już zupełnie przepracowane, niektórzy duchowni również [...] oddają także kościoły greckokatolickie do użytku prawosławnych”³⁹.

Na posiedzeniu KC KSS 30 marca Gustáv Husák poinformował o sukcesywnym rozwoju akcji. Do takich samych wniosków doszła także Komisja Kościelna KC KSČ 31 marca⁴⁰. Jednak na posiedzeniu 21 kwietnia Prezydium KC KSS stwierdziło, że tylko w trzech powiatach kraju preszowskiego stworzone warunki kampanii zostały wystarczająco wykorzystane, gdzie indziej sytuacja była gorsza, a w niektórych miejscach nie utworzono nawet organów partyjnych⁴¹. Z kolei w kraju koszyckim organy te stworzono, lecz tamtejsza społeczność greckokatolicka bardziej była przychylna rzymskiemu katolicyzmowi niż prawosławiu. Jednocześnie raportowano o braku zdecydowania duchownych greckokatolickich: „niektórzy księża, którzy wypowiedzieli się za przejściem, odmawiają, a ci, którzy wcześniej byli przeciwni, teraz idą z nami”⁴².

W tym czasie Kościół greckokatolicki mocno ucierpiał wskutek akcji „K”, która miała miejsce w nocy z 13 na 14 kwietnia 1950 r. Zlikwidowano wtedy męskie klasztory włącznie z klasztorami greckokatolickich redemptorystów i bazylianów. Kilka dni później powstał Centralny Komitet ds. Powrotu na Prawosławie przy Ukraińskiej Radzie Narodowej Ziemi Preszowskiej (UNRP), który był bardzo aktywny, odwiedził także biskupów Gojdiča i Hopkę w celu skłonienia ich do przejścia na prawosławie, lecz bez skutku⁴³. Komitetowi udało się natomiast przekonać greckokatolickich księży, którzy spotkali się 21 kwietnia na konferencji w miejscowości Vyšné Ružbachy. W tym czasie rozważano jeszcze pomysł dwóch soborów. Pierwszy, tzw. mały sobór, na którym zamierzano zwołać Komitet Powrotu wzywający do przejścia na prawosławie, miał się odbyć 28 kwietnia, natomiast drugi, „duży sobór”, na którym planowano ogłosić powrót do prawosławia, miał się odbyć później. Jednak wielu delegatów uważało odkładanie decyzji za niebezpieczne, a ich pogląd w ostatniej chwili poparli także przedstawiciele Cerkwi prawosławnej, dlatego doprowadzono do tylko jednego soboru⁴⁴.

Sobór Preszowski odbył się 28 kwietnia 1950 r. w Preszowie, w hotelu Čierny orol. Udział wzięło w nim 820 delegatów, według większości źródeł liczbę duchownych szacuje się na 40–100 osób⁴⁵. Na soborze przyjęto Manifest do duchowieństwa greckokatolickiego i wiernych

³⁹ 1950, 22. marec, Prešov. *Situačná cirkevno-politická správa cirkevného tajomníka Krajského národného výboru v Prešove Františka Čillíka na Slovenský úrad pre veci cirkevné v Bratislave za obdobie 1.–14. marec 1950* [w:] *ibidem*, s. 286.

⁴⁰ 1950, 30. marec, Bratislava. *Protokol zo zasadnutia Sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave* [w:] *ibidem*, s. 315–319.

⁴¹ 1950, 21. apríl, Bratislava. *Protokol zo zasadnutia Predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave* [w:] *ibidem*, s. 358.

⁴² 1950, 21. apríl, Bratislava. *Protokol zo zasadnutia Predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v Bratislave* [w:] *ibidem*, s. 358–365.

⁴³ J. Coranič, *Tzv. „Prešovský sobor” – vyvrcholenie úsilia totalitnej moci o likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi v Československu* [w:] *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*, red. J. Coranič, P. Šturák, J. Koprivňáková, Prešov 2010, s. 83.

⁴⁴ K. Kaplan, *Stát a cirkev v Československu...*, s. 116.

⁴⁵ Więcej w sprawie liczby duchownych na Soborze Preszowskim zob.: D.A. Mandzák, *Dokumenty k akcji „P”...*, s. 416–417.

w Czechosłowacji, którym zniesiono unię użhorodzka⁴⁶. W rezultacie w Czechosłowacji przestał istnieć Kościół greckokatolicki, a jego duchowni oraz wierni oficjalnie stali się prawosławnymi. Należy zwrócić uwagę, że przyjęcie Manifestu było sprzeczne zarówno z konstytucją ČSR, jak i z wewnętrznymi przepisami Kościoła greckokatolickiego⁴⁷.

GREKOKATOLICY PO SOBORZE PRESZOWSKIM

Krótko po soborze inicjatorzy akcji zauważyli, że przymusowe przejście greckokatolickich duchownych i wiernych do Cerkwi prawosławnej spowodowało wiele problemów. Po pierwsze, dla Kościoła prawosławnego, do którego dotychczas należało ok. 30 tys. wiernych, nie było prostym zadaniem przyjąć 300 tys. byłych grekokatolików. Jeszcze przed odbyciem się soboru pojawiały się raporty mówiące o niewystarczającej liczbie prawosławnych księży na wschodniej Słowacji, a po zniesieniu unii trzeba było ten problem rozwiązać. Oczekiwania, że na prawosławie przejdzie zdecydowana większość księży greckokatolickich, nie spełniły się. Wręcz przeciwnie, do 1952 r. przysięgi nie złożyła nawet połowa z 282 księży greckokatolickich ze wschodniej Słowacji. Wielu z nich ukrywało się, a większość, w tym obaj biskupi, było internowanych⁴⁸. Jeszcze podczas soboru członkowie Komitetu ds. Likwidacji Unii przejęli rezydencję bp. Gojdiča, który był przetrzymywany w izolacji w Wysokich Tatrach⁴⁹. Następnie został internowany w klasztorze w Báci, dokąd zostali zesłani również bp Vasil Hopko oraz księża Michal Rusnák i Teodor Rojkovič⁵⁰. Inicjatorzy akcji mieli obawy o to, że obaj biskupi i wielu „niewspółpracujących” duchownych mogłoby zagrozić całej akcji „powrotu” do Cerkwi prawosławnej. W styczniu 1951 r. bp Gojdič wraz z księżmi rzymskokatolickimi został skazany w pokazowym procesie na dożywocie za zdradę ojczyzny. Zmarł w więzieniu w Leopoldowie 17 lipca 1960 r. Natomiast bp Hopko został skazany 24 października 1951 r. na 15 lat więzienia.

Po soborze wierni grekokatolicy znaleźli się w trudnej sytuacji. Zasadniczo mieli przed sobą trzy możliwości: przejście na prawosławie, dołączenie do Kościoła rzymskokatolickiego i pozostanie „potajemnie” grekokatolikami. Z 305 tys. grekokatolików pierwszą możliwość wybrało ok. 200 tys.⁵¹ Jest jednak sporne, ilu z nich faktycznie identyfikowało się z Cerkwią prawosławną, ponieważ państwo opowiadało się za tym, aby grekokatolicy nie mieli innego wyjścia niż przejście na prawosławie. Kościołowi katolickiemu zakazywano przyjmowania byłych grekokatolików i – paradoksalnie – ateistyczny reżim

⁴⁶ P. Borza, *Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu* [w:] *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*, red. M. Fiamová, P. Jakubčín, Bratislava 2010, s. 406.

⁴⁷ Więcej w sprawie aspektów prawnych Soboru Preszowskiego zob. J. Hornáček, *Prešovský sobor – jeho zákonosť a právne následky* [w:] *Cirkev v okovách totalitného režimu...*, s. 113–120.

⁴⁸ R. Letz, *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989* [w:] *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, t. I, red. F. Mikloško, G. Smolík, P. Smolík, Prešov 2001, s. 149–150.

⁴⁹ P. Šturák, *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu...*, s. 104.

⁵⁰ R. Letz, *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku...*, s. 148.

⁵¹ K. Kaplan, *Stát a cirkev v Československu...*, s. 117.

nie popierał też możliwości niepraktykowania żadnej religii⁵². Oprócz tego duchowni i wierni pod groźbą kar byli zmuszani do podpisywania Manifestu, przy czym obiecywano im, że nie będą musieli praktykować wiary prawosławnej⁵³.

Z obrządkiem rzymskokatolickim utożsamiało się według Jana Peška i Michala Barnovskiego ok. 20 proc. byłych już grekokatolików⁵⁴. Jeszcze w 1949 r. możliwość tę zalecał duchownym grekokatolickim również bp Gojdič, który był świadomy, jakie niebezpieczeństwo grozi Kościołowi grekokatolickiemu w nowym ustroju państwa⁵⁵. Prawdopodobnie najmniejszą liczebnie grupę tworzyli ci wierni, którzy stanowczo trzymali się swojej grekokatolickiej tożsamości. Byli oni dla państwowego reżimu nieakceptowalni, ponieważ w świetle prawa stanowili swego rodzaju nielegalną sektę religijną⁵⁶.

Opór świeckich przejawiał się w różny sposób. Podobnie jak podczas akcji katolickiej (akcji „K”), wierni strzegli duchownych i parafii w obawie przed wymuszaniem podpisywania Manifestu lub przed aresztowaniem. Niekiedy atakowali urzędników publicznych, gdy duchownych wizytowali sekretarze kościelni⁵⁷. Organy władzy były przekonane, że źródłem tych zamieszek byli grekokatolicy księży i ich rodziny, którzy nie godzili się z wynikami soboru, dlatego przystąpiono do akcji „P-100”, która miała definitywnie zakończyć proces przechodzenia Kościoła grekokatolickiego na prawosławie. Akcję powierzono SÚC, który miał wybrać konkretnych, sprawnych duchownych oraz miejsca, do których mieli zostać wysłani. Aby księży mieli jak najmniejszy wpływ na życie w swoich parafiach, wybierano lokalizacje na terytorium Czech. Przeniesienie sprzeciwiających się księży wraz z rodzinami było zaplanowane na koniec 1951 r., jednak trwało dłużej i przebiegło w dwóch fazach. Pierwsza miała miejsce od 6 listopada do 7 grudnia 1951 r. W raporcie SÚC z działań w IV kwartale tego roku stwierdzono, że przesiedlenie zakończono z powodzeniem w tym okresie⁵⁸. Władzom udało się wówczas przesiedlić 95 duchownych. Zakończenie drugiej fazy datuje się na koniec 1952 r., z tym że nie udało się zrealizować celu. Z planowanych 68 księży przesiedlono tylko trzech (wraz z rodzinami)⁵⁹. Część starszych duchownych wcześniej wyjechała na zachodnią Słowację, a wedle źródeł archiwalnych KC KSS ostatecznie przesiedlono 124 księży grekokatolickich i ich rodziny⁶⁰. Deportacje były okrutne. Na wyprowadzkę duchowni mieli z zasady trzy dni od momentu doręczenia dekretu z Krajowej Rady Narodowej (KNV) lub przez sekretarza kościelnego z Okręgowego Komitetu Narodowego (ONV). Czasami na przygotowanie do wyjazdu mieli tylko 24 godziny. Zwykle chodziło o rodziny wie-

⁵² P. Šturák, *Život gréckokatolíckych veriacich v okovách totalitného režimu v bývalom Československu* [w:] *Cirkev v okovách totalitného režimu...*, s. 180.

⁵³ D.A. Mandzák, *Odpor gréckokatolíckych laikov voči záverom tzv. Prešovského soboru v roku 1950* [w:] *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, red. P. Jašek, Bratislava 2012, s. 124.

⁵⁴ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc a cirkvi...*, s. 252.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 144.

⁵⁶ P. Šturák, *Život gréckokatolíckych veriacich v okovách...*, s. 179–180.

⁵⁷ D.A. Mandzák, *Odpor gréckokatolíckych laikov...*, s. 130–148.

⁵⁸ Podsumowanie działalności SÚC za IV kwartał 1951, AKPR, f. KPR – protokol T, 1945–1963, šk. 102, inv. č. 2505, é.j. T 50/52-S.

⁵⁹ P. Borza, *Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi...*, s. 411.

⁶⁰ R. Letz, *Prenasledovanie kresťanov...*, s. 153.

łodzietne, co potęgowało tragedię. Na przykład w powiecie bardejowskim wysiedlenie objęło dziewięciu księży, przy czym oprócz dwóch rodzin, każda miała przynajmniej jedno dziecko do piątego roku życia, a reszta dzieci jeszcze nie osiągnęła pełnoletności⁶¹. Pomimo trudnych warunków przesiedleni stopniowo integrowali się z nowym otoczeniem. Pracowali fizycznie w przemyśle i rolnictwie. Opinie na ich temat były w większości pozytywne, niekiedy – będąc najlepszymi pracownikami – byli stawiani jako przykład innym. Utrzymywali kontakt pomiędzy sobą, a także z wiernymi, którzy ich odwiedzali i wspierali. Pomimo zakazu księży przyjeżdżali na wschodnią Słowację i pracowali nad odbudową Kościoła greckokatolickiego⁶².

Organy państwa nie potrafiły rozwiązać tego problemu, chociaż raporty na temat księży greckokatolickich rozwijających działalność reakcyjną pojawiały się w następnych latach⁶³. Dzięki walce duchownych i wiernych podczas tzw. Praskiej Wiosny doszło do przywrócenia działalności Kościoła greckokatolickiego na podstawie postanowienia rządu nr 205 z 13 czerwca 1968 r. o pozwoleniu na działalność Kościoła greckokatolickiego i dekretu rządu numer 70/1968 Dziennika Ustaw o ekonomicznym zabezpieczeniu Kościoła greckokatolickiego przez państwo⁶⁴. Jednak wydarzenia z sierpnia 1968 r. spowolniły proces legalizacji tego Kościoła. Później spotykał się on jeszcze z ostrą polityką antyreligijną, prowadzoną przez reżim w okresie tzw. normalizacji. Definitywnie wolność udało mu się odzyskać dopiero po upadku reżimu totalitarnego w roku 1989.

z języka słowackiego przełożył Mariusz Olczak

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Národní archiv, Praha, fond ÚV KSČ, 100/24, zv. 47, a. j. 861. MV k č. j. III/Aa – 4983/1910 – 48; fond SÚC, kart. 208, Pravoslavná cirkev 1951–1954.

⁶¹ ŠA Prešov, f. KNV PO, inv. č. 1046, kart. 26, Okres Bardejov. Soznam býv. gr. kat. farárov – nesjednotených. Kraj: Prešovský.

⁶² NA Praha, f. SÚC, kart. 208, Pravoslavná cirkev 1951–1954, Správa o příčinách opozície býv. gr. kat. veriacich proti pravoslavnej cirkvi na niektorých farnostiach. Prešov, 20 X 1954.

⁶³ W ostatnim kwartale 1955 r. SÚC odnotował wzrost konsolidacji w Kościele greckokatolickim, aczkolwiek raport informuje o „wywrotowej” działalności byłych duchownych unickich: „Są to albo formalnie zjednoczeni, albo stojący poza Kościołem greckokatolickim byli duchowni greckokatolicy, którzy bacnie śledzą życie Kościoła greckokatolickiego i wytrwałymi (choć czasem bardzo niewielkimi) działaniami hamują proces konsolidacji z Cerkwią prawosławną, a wśród wiernych na wschodniej Słowacji tli się nadzieja na ponowne przywrócenie do życia Kościoła greckokatolickiego”. Wciąż problemem pozostawała niewystarczająca liczba prawosławnych księży, Raport o działaniach SÚC za IV kwartał 1955, AKPR, f. KPR – protokol T, 1945–1963, šk. 102, inv. č. 2505, č. j. 15/56-S.

⁶⁴ J. Hornáček, *Konfesné právo upravujúce postavenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska po roku 1918*, Bratislava 2011, s. 120.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha, fond KPR – protokol T (tajné), 1945–1963.
Štátny archív, Prešov, fond KNV PO, inv. č. 1046, kart. 26, Okres Bardejov. Soznam býv. gr. kat. farárov – nesjednotených. Kraj: Prešovský.

Źródła opublikowane

Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“). Duben 1949 – Březen 1950, Praha–Brno 1994.

Mandzák D.A., *Dokumenty k akcii „P“*. Prešovský „sobor“, Bratislava 2014.

OPRACOWANIA

Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja, red. J. Pešek, Prešov 2003.

Borza P., *Blahoslavený Vasil Hopko, prešovský pomocný biskup (1904–1976)*, Prešov 2003.

Borza P., *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*, Prešov 2006.

Církevní procesy padesátých let, Kostelní Vydří 2002.

Církev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950, red. J. Coranič, P. Šturák, J. Koprivňáková, Prešov 2010.

Hałagida I., *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013.

Hornáček, J., *Konfesné právo upravujúce postavenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska po roku 1918*, Bratislava 2011.

Kaplan K., *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, Brno 1993.

Kuzmová D., *Gréckokatolícka cirkev v povojnovom Poľsku 1945–1947 [w:] 6. študentská vedecká konferencia [elektronický zdroj]: zborník príspevkov*, Prešov 2010.

Marecki J., *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po roku 1944*, Kraków 2011.

Marek P., Bureha V., *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Brno 2008.

Marek P., Lupčo M., *Nástin dějin pravoslavné církve v 9. a 20. století*, Brno 2012.

Mlynárik J., *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*, Praha 2005.

Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków 2011 (e-book).

Pešek J., Barnovský M., *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*, Bratislava 1999.

Pešek J., Barnovský, M., *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997.

Petranský A.I., *Dejiny cirkví a náboženských spoločností na Slovensku v 20. storočí*, Trnava 2017.

Pop I., *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*, Praha 2008.

Potaš M., *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*, Prešov 2001.

Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy, red. M. Fiamová, P. Jakubčín, Bratislava 2010.

Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe, red. P. Jašek, Bratislava 2012.

Šmigel M., Kruško Š., *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*, Prešov 2005.

Šturák P., *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*, Prešov 1999.

Tematická příručka k československým dějinám 1948–1989, red. J. Kocian, Praha 2019.
Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989, t. 1, red. F. Mikloško, G. Smolíková, P. Smolík, Prešov 2001.

Kościół Greckokatolicki w Czechosłowacji i jego likwidacja w kontekście sowieckiej polityki antykościelnej na terenie Europy Środkowej i Wschodniej

Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w Czechosłowacji była częścią szeroko zakrojonych działań antykościelnych reżimów komunistycznych pozostających pod kontrolą Związku Sowieckiego. Autorzy zwracają uwagę na postępowanie totalitarnego reżimu wobec omawianej wspólnoty religijnej w Czechosłowacji, ze szczególnym uwzględnieniem identycznych lub podobnych procesów w Europie Środkowej. Opisują wpływ wydarzeń w Polsce i Związku Sowieckim na proces likwidacji Kościoła greckokatolickiego oraz omawiają przebieg jego likwidacji i konsekwencje tego faktu dla społeczeństwa. Ważnym elementem opracowania jest opis reakcji grekokatolików na przymusową konwersję na prawosławie.

SŁOWA KLUCZOWE

Kościół greckokatolicki, Związek Sowiecki, reżim komunistyczny, polityka antykościelna, Ukraińska Powstańcza Armia (UPA)

The Greek Catholic Church in Czechoslovakia and its Liquidation in the Context of Soviet Anti-Church Policy in Central and Eastern Europe

The liquidation of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia was part of the extensive anti-church measures of the communist regimes under the control of the Soviet Union. The presented study pays attention to the progress of the totalitarian regime towards the church in Czechoslovakia with an emphasis on identical or similar practices in the Central European area. It identifies the effects of events from Poland and the Soviet Union on the process of liquidation of the Greek Catholic Church and deals with its course and consequences for society. An important part of the study are the reactions of Greek Catholics to the forced Orthodoxisation.

KEYWORDS

Greek Catholic Church, Soviet Union, communist regime, anti-church policy, Ukrainian Insurgent Army (UPA)

PETER BORZA – ksiądz grekokatolicki i historyk, doktor nauk humanistycznych. Wykłada w Katedrze Historii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach. Zajmuje się historią XX w., zwłaszcza działalnością Kościoła i jego prześladowaniami. Opublikował liczne monografie i studia na ten temat. Współpracuje z Instytutem Pamięci Narodowej i Muzeum Holokaustu w Seredi. Jest członkiem Komisji ds. Kontaktów z Żydami przy Konferencji Biskupów Słowacji.

PETER BORZA – Greek Catholic priest and historian, doc. ThDr. PhD. Lecturer at the Department of History of the Faculty of Philosophy at the Pavol Jozef Šafárik University in Košice. He focuses on the history of the 20th century, especially the activities of the Church and its persecution. He has published numerous monographs and studies on that subject. He cooperates with the Institute of National Remembrance and the Holocaust Museum in Seredi. A member of the committee for contacts with Jews at the Slovak Bishops' Conference.

PETER PAVONIČ – magister, studiował historię w Katedrze Historii Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach; przygotowuje doktorat na temat stosunków między Kościołami a władzą państwową w Czechosłowacji w latach 1948–1989.

PETER PAVONIČ– studied history at the Department of History of the Faculty of Philosophy at the Pavol Jozef Šafárik University in Košice; he is working on a doctoral thesis on relations between churches and state authorities in Czechoslovakia in the years 1948–1989.